

Til høringsinstansene

Oslo, 20. juni 2007

Veiledning pensjonsforutsetninger

Vedlagt oversendes NRS (V) Pensjonsforutsetninger. Veiledningen er basert på høringsutkast til veiledning sendt ut 22.11.2006.

NRS mottok i alt 18 høringssvar, en rekke av disse svært omfattende. Høringssvarene kan leses på <http://www.regnskapsstiftelsen.no/?did=9313681> Alle høringssvarene er drøftet og vurdert, og mange tatt til følge i den endelige veiledningen. Dette gjelder for eksempel forholdet mellom langsiktige renter/diskonteringsrenten og lønnsveks (se pkt 1.2 og 4.1) samt presisjonsnivået ved fastsettelsen av forutsetningene. Selv om det utover dette også er foretatt flere mindre endringer og i enkelte tilfeller er tatt inn mer tekst, er hovedkonklusjonene de samme som i høringsutkastet.

Flere høringsinstanser stiller spørsmålstegn ved om pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon i Norge er ytelsesordninger. Dette angår ikke selve innholdet i veiledningen, men er et viktig spørsmål NRS har drøftet. Etter NRS' mening er pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon utvilsomt ytelsesordninger i regnskapsstandardenes forstand. NRS vil utarbeide et drøftelsesnotat om problemstillingen som vil bli lagt ut på hjemmesiden i løpet av kort tid.

Veiledningen er oppdatert med markedstall pr **mars 2007**. Det tas sikte på å komme med oppdatering av forutsetningene minst hver høst og like etter hvert årsskifte, første gang 15. september 2007. NRS minner dog om at vesentlighetskriteriet gjelder både under IAS og NRS, slik at oppdateringer av pensjonsforpliktelser bare er nødvendig dersom endringene er så store at de er vesentlige i forhold til selskapets samlede resultater og balanse/egenkapital.

Veiledningen er gyldig for regnskaper som avlegges etter 20. juni 2007.

Med vennlig hilsen
Norsk RegnskapsStiftelse

Erik Mamelund

Vedlegg:

NRS (V) Pensjonsforutsetninger

Drøftelsesnotat pensjonsordninger etter lov om foretakspensjon

Høringsutkast til

Veiledning

Pensjonsforutsetninger

(November 2006)

Fastsettelse av forutsetninger for ytelsesbaserte pensjonsordninger etter IAS 19 og NRS 6

1 Innledning

Denne veiledningen omhandler beregningsforutsetninger for ytelsesbaserte pensjonsordninger etter IAS 19 og NRS 6. Dataene i veiledningen er oppdatert pr. 31. oktober 2006.

Denne veiledningen er utgitt av Norsk RegnskapsStiftelse (NRS). Den omtaler blant annet forhold som er regulert av IAS 19 Ansatteytelser. Veiledningen bygger på angitte kilder, inkludert datagrunnlag og analysemetoder. NRS vil ajourføre veiledningen i løpet av 2007 basert på erfaringer med de nevnte kilder gjennom årsoppgjøret for 2006. I tillegg vil den oppdateres med endrede økonomiske forhold.

1.1 Bakgrunn, virkeområde og innhold

Bakgrunn

Ved regnskapsføring av pensjonsordninger etter IAS 19 Ansatteytelser og NRS 6 Pensjonskostnader må en rekke aktuarielle beregningsforutsetninger fastsettes. Forutsetningene kan inndeles i økonomiske og demografiske forutsetninger. Fastsettelsen av enkelte av forutsetningene vil involvere betydelige elementer av skjønn og praktiske tilnærminger.

Denne veiledningen gir nærmere retningslinjer for hvordan forutsetningene praktisk skal fastsettes, klargjør visse presiseringer som følger av standarden og andre autoritative uttalelser, samt gir fortolkninger av uklare punkter. I tillegg inneholder veiledningen et forslag til beregninger av de ulike forutsetningene på et bestemt tidspunkt.

Det følger av IAS 19 at beregningsforutsetningene skal være realistiske, innbyrdes konsistente og oppdaterte i den forstand at de skal baseres på en enhetlig antagelse om fremtidig økonomisk utvikling. Det følger også at forutsetningene skal være basert på de faktiske forholdene i hver enkelt pensjonsordning. Foretaket skal derfor utarbeide beregningsforutsetninger tilpasset hver enkelt pensjonsordning i foretaket. Endringer i den økonomiske utviklingen i forhold til det som har vært lagt til grunn tidligere vil medføre at forutsetningene skal revideres.

Effekten av feil eller unøyaktigheter i ulike beregningsforutsetninger vil slå ulikt ut for ulike pensjonsordninger. Denne veiledningen kan derfor ikke komme med generelle anbefalinger på hvilke forenklinger og tilnærminger som på et generelt grunnlag kan forventes å være akseptable.

Ved betraktninger om endringer/forhold er vesentlige må dette vurderes ut fra samlet effekt på pensjonsforpliktelsen og på pensjonskostnaden i forhold til postens størrelse og foretakets samlede balanse og resultat.

Virkeområde

Veiledningen gjelder først og fremst norske ytelsesordninger etter Lov om Foretakspensjon av 24. mars 2000, samt andre norske ytelsesordninger som kollektive livrenter og pensjon over drift (udekkede ytelsesordninger).

Deler av veiledningen er likevel av allmenngyldig karakter. Pensjonsordninger og pensjonslovgivning varierer imidlertid fra land til land, og det samme gjør viktige forutsetninger som realrente og inflasjon (og dermed diskonteringsrente), lønnsutvikling, levealder og uføresannsynlighet mv.

Veiledningen gjelder både for IAS 19 og NRS 6 (herunder NRS 6A). I det videre fokuseres det imidlertid kun på kravene i IAS 19 og alle referanser er til IAS 19. Omtale av forskjeller mot, og spesifikke krav i NRS 6 omtales i punkt 1.6 i veiledningen.

Innhold

Innledningsvis gjennomgås visse forhold som er felles for alle pensjonsforutsetningene:

1.2 Sammenheng og konsistens mellom de enkelte pensjonsforutsetningene

- 1.3 Oppsummering av gjennomsnittlige forutsetninger pr. 31. oktober 2006
- 1.4 Tidspunkt for beregning av pensjonsforutsetningene
- 1.5 Forholdet til delårsrapportering
- 1.6 Forskjeller mellom IAS 19 og NRS 6 mht. forutsetninger

Veiledningen gir deretter retningslinjer for følgende forutsetninger:

2. Diskonteringsrente
3. Avkastning på pensjonsmidler
4. Lønnsvekst, G-regulering og pensjonsregulering
5. Demografiske forutsetninger:
 - 5.1. Levealder og uførhet
 - 5.2. Uttakstilbøyelighet AFP
 - 5.3. Frivillig avgang

For hvert av punktene gis først en kort oppsummering og en referanse til bestemmelsene i IAS 19 og hvilke problemstillinger dette reiser. Deretter drøftes punktvis hvert enkelt problemområde med retningslinjer og eksempler på praktisk implementering. Til slutt angis et konkret forslag til forutsetning/sats der det er praktisk mulig og forutsetningene ikke er bedriftsspesifikke.

I *Vedlegg I* er det gjort en beregning av hvilke(n) diskonteringsrente(r) som bør benyttes for ulike tidsintervall, og hvilken veid gjennomsnittsrente dette gir for ulike estimerte veide gjennomsnittlige pensjonsutbetalingstidspunkter.

I *Vedlegg II* er det ved hjelp av et standardisert eksempel vist hvor mye de beregnede pensjonsforpliktelsene endres når de enkelte pensjonsforutsetningene endres enkeltvis (sensitivitetseksempler).

1.2 Sammenheng og konsistens mellom de ulike pensjonsforutsetningene

IAS 19.72 sier at aktuarielle forutsetninger skal være konsistente. IAS 19.75 omtaler dette som at de skal gjenspeile de økonomiske sammenhengene mellom faktorer som inflasjon, lønnsvekst mv.

I denne anbefalingen legges det til grunn følgende sammenhenger i Norge mellom viktige pensjonsforutsetninger:

- | | | | | |
|---------------------|---|--|---|-----------------------|
| –Diskonteringsrente | = | risikofri rente | = | inflasjon + realrente |
| –Avkastning | = | diskonteringsrente/risikofri rente + meravkastning | | |

- Gj.snittlig lønnsvekst = inflasjon + reallønnsvekst + gj.snittlig karrieretillegg
- G-regulering = inflasjon + reallønnsvekst
- Min. pensjonsregulering = avkastning – gj.snittlig grunnlagsrente

Tradisjonelt har det også vært en langsiktig sammenheng (nokså lik hverandre over tid) mellom realrenten og reallønnsveksten, selv om sammenhengen nå synes å være mer usikker.

Diskonteringsrenten kan i utgangspunktet observeres i rentemarkedene. De øvrige parametrene har imidlertid ingen markeder og disse må derfor estimeres. For parametere som må estimeres må estimatet baseres på forventet utvikling for samme tidsrom som de forventede pensjonsytelsene vil bli utbetalt.

1.3 Oppsummering av veiledende forutsetninger pr. 31. oktober 2006

Det enkelte foretak må selv fastsette forutsetningene og det må gjøres en konkret vurdering for den enkelte pensjonsordning. Forhold hos det enkelte foretak og i den enkelte pensjonsordning kan medføre behov for å avvike fra anbefalingene under. Av denne grunn anmodes brukerne av denne veiledningen å lese bakgrunnen for fastsettingen av de anbefalte forutsetninger, omtalt bak i veiledningen. IAS 19.120A(1) krever at det skal opplyses om hvordan foretaket har kommet frem til forventet avkastning på pensjonsmidlene. Begrunnelse for øvrige forutsetninger bør opplyses i noter. Det gjøres oppmerksom på at utviklingen fram mot balansedagen kan medføre at forutsetningene må endres og pensjonsberegningen oppdateres.

Gjennomsnittlig diskonteringsrente ved 25 års vektet utbetalingsperiode

| | | |
|---|-----------|-------------|
| (varierer fra 4,29 % (15 år) til 4,41 % (40 år)) | 4,35 % | Avsnitt 2 |
| Risikopåslag for de som benytter NRS 6 og velger å estimere en bedriftsobligasjonsrente | 0,2–0,4 % | Avsnitt 1.6 |
| Avkastning ved plassering i livselskap eller lignende | 5,4 % | Avsnitt 3 |
| Gjennomsnittlig lønnsvekst | 4,50 % | Avsnitt 4.1 |
| G-regulering | 4,25 % | Avsnitt 4.2 |
| Pensjonsregulering ved minimumsregulering | 1,6 % | Avsnitt 4.3 |

1.4 Tidspunkt for beregning av pensjonsforpliktelsen

I utgangspunktet skal alle forutsetninger fastsettes og beregninger gjøres på *balansedagen* (IAS 19.77 og IAS 19.54(a)). Det følger imidlertid av IAS 19.57 at det av praktiske årsaker er tillatt å gjennomføre beregningene på et tidligere tidspunkt, som et estimat på forpliktelsen på balansedagen. Dersom det skjer vesentlige endringer fra beregningstidspunktet frem til balansedagen i forhold som påvirker beregningen av pensjonsforpliktelsen, må det gjøres en oppdatering av beregningen på balansedagen. Vesentlighet må da vurderes i forhold til effekten på pensjonsforpliktelsen, pensjonskostnaden og i forhold til regnskapet som helhet.

Årets pensjonskostnad beregnes basert på beregningsforutsetninger ved inngangen av regnskapsåret. Dette innebærer at forutsetningene fra foregående balansedag benyttes. Når beregningen av forpliktelsen er foretatt for balansedagen, vil det derfor også foreligge en beregning av pensjonskostnaden for det påfølgende år. Vesentlige endringer i markedsforhold, grunnlagsdata eller den enkelte pensjonsordning i det påfølgende året vil imidlertid kunne påvirke pensjonskostnaden (se bl.a. IAS 19.82 for rentekostnad).

Pensjonsforpliktelsens størrelse ved inngangen av regnskapsåret vil i utgangspunktet være lik verdien ved utgangen av foregående regnskapsår. Endringer i forutsetninger og grunnlagsdata fra beregningstidspunktet til balansedagen som er vurdert å ikke være vesentlige vil først bli inkludert i den neste perioden det foretas beregninger for. Differansen vil framkomme som estimatavvik. Unntaket er hvis det er gjort vesentlige regnefeil eller det, i strid med regnskapsreglene, ikke er korrigert for/hensyntatt vesentlige endringer mellom beregningstidspunktet og periodeslutt. Slike rettinger av feil skal gjennomføres i samsvar med IAS 8.42 og opplyses om i noter (IAS 8.42, IAS 8.49 og NRS 5 3.5).

1.5 Forholdet til delårsrapportering

IAS 19 krever kun at pensjonsberegningene skal utføres for årsregnskapet, eventuelt sjeldnere dersom det ikke har skjedd endringer som antas å gi vesentlige utslag (IAS 19.56). Det er derfor ikke krav om å oppdatere pensjonsberegningene for delårsrapporter. Pensjonsforpliktelser kan oppføres basert på siste årsregnskap, og pensjonskostnaden kan beregnes som en andel av estimert årlig pensjonskostnad på basis av forrige års regnskap. Krav om å opplyse om vesentlige forhold og endringer (IAS 34 B9) medfører likevel at det skal opplyses i noter om vesentlige endringer som kan påvirke rapporterte pensjonstall.

Den norske regnskapsloven har som en generell forutsetning at alle perioderegnskaper (også delårsrapporter) er selvstendig avsluttede regnskaper med oppdaterte estimater for

alle vesentlige forhold. Det antas likevel at praksis tillater oppdatering og informasjonskrav tilsvarende som etter IFRS.

1.6 Forskjeller mellom IAS 19 og NRS 6 mht forutsetninger

I NRS 6 og i NRS sin veiledning til IAS 19 (oktober 2004, revidert januar og august 2005) fremgår det at det ikke er ment å være vesentlige forskjeller mellom de to standardene med hensyn til beregningsforutsetningene, med unntak av diskonteringsrenten.

Med hensyn til diskonteringsrenten er det imidlertid en forskjell mellom de to standardene:

- IAS 19 har strenge krav til likviditet i markedet for å kunne bruke bedriftsobligasjonsrenten som basis for diskonteringsrenten; ”deep market for ... high quality corporate bonds” (IAS 19.78). I Norge har vi for tiden ikke slike såkalte høykvalitets bedriftsobligasjoner, og derfor krever IAS 19 at statsobligasjonsrenten skal brukes som referanserente for å fastsette diskonteringsrenten (IAS 19.78).
- NRS 6 tillater eksplisitt å benytte *enten* risikofri rente (statsobligasjonsrente) *eller* å benytte renten på bedriftsobligasjoner med særlig høy kredittverdighet (NRS 6.50). Det er ikke angitt krav om at det må være et likvid marked for slike obligasjoner. Det er derfor antatt at en slik rente kan estimeres ved hjelp av et risikopåslag til den risikofrie renten.

Under gis det veiledning for beregning av begge alternativer.

For øvrig kommenteres og refereres det kun til bestemmelsene i IAS 19 i det følgende da det antas at dette også uten videre gjelder for NRS 6.

2 Diskonteringsrente

Diskonteringsrenten er omhandlet primært i IAS 19.78-82, samt i IAS 19.BC26-34.

IAS 19 stiller oppsummeringsmessig følgende krav til diskonteringsrenten:

- Diskonteringsrenten skal på hver balansedag settes til renten på bedriftsobligasjoner med særlig høy kredittverdighet eller til statsobligasjonsrenten dersom det ikke finnes et likvid marked for bedriftsobligasjoner med særlig høy kredittverdighet. (IAS 19.78)
- Valuta og lengde på bedriftsobligasjonene eller statsobligasjonene skal være i overensstemmelse med valuta og lengde på pensjonsforpliktelsene. (IAS 19.78)

- Diskonteringsrenten skal reflektere den forventede betalingsstrukturen på pensjonsforpliktelsen. I praksis kan dette oppnås ved å anvende en enkelt vektet gjennomsnittlig diskonteringsrente som reflekterer forventet tid, volum og valuta på pensjonsutbetalingene. (IAS 19.80)
- Diskonteringsrenten skal estimeres i tilfeller hvor det ikke er et likvid marked med en tilstrekkelig lang nok løpetid. I slike tilfeller skal bedriften bruke eksisterende markedsrenter for å diskontere utbetalinger med kort tidshorisont, og estimere diskonteringsrenten for utbetalinger med lang tidshorisont ved å ekstrapolere de eksisterende markedsrentene langs rentekurven. (IAS 19.81)

Dette reiser en del problemstillinger som drøftes videre i veiledningen.

2.1 Generelt om valg av diskonteringsrenten(e)

IAS 19 slår fast at den spesifikke diskonteringsrenten er uavhengig av den enkelte bedrifts spesifikke kredittrisiko (IAS 19.79), spesifikke usikkerhet i actuarielle beregningsforutsetninger (IAS 19.79) eller hvordan pensjonsforpliktelsene er finansiert (IAS 19.BC28-31). Bedrifter med samme utbetalingsprofil og løpetid på forpliktelsene skal således benytte den samme diskonteringsrenten.

IAS 19 tar utgangspunkt i at de estimerte pensjonsutbetalinger for hver fremtidig periode (for eksempel pr år) diskonteres med en særskilt diskonteringsrente for den enkelte utbetalingsperioden/år. IAS 19.80 tillater imidlertid at foretaket diskonterer basert på en veid gjennomsnittlig diskonteringsrente. Begge metoder beskrives under.

Praksis i Norge har vært at foretakene svært grovt har anslått forpliktelsens løpetid ved å se på gjennomsnittlig gjenværende tid til pensjonsalder med et tillegg for utbetalingsperioden, og deretter fastsatt diskonteringsrenten ved å se på 10 års statsobligasjon med et grovt tillegg på 0,3 til 0,5 prosentpoeng. Denne metoden blir ofte for unøyaktig. Derfor er det i Vedlegg I til denne veiledningen vist en beregning av diskonteringsrenter som bør benyttes for ulike veide gjennomsnittlige pensjonsutbetalingstidspunkter.

2.2 Hvilken referanserente skal benyttes (statsobligasjonsrente eller bedriftsobligasjonsrente)

Bruk av bedriftsobligasjonsrente som utgangspunkt for diskonteringsrenten krever at det finnes bedriftsobligasjoner med lang løpetid og høy kvalitet i samme valuta og at det er et likvid marked for slike obligasjoner (IAS 19.78).

Det er praksis internasjonalt å legge til grunn at høy kredittverdighet slik det er angitt i IAS 19 forutsetter minst AA-klassifisering i et anerkjent kredittratingssystem. Siden ingen lange norske bedriftsobligasjoner i norske kroner for tiden har AA-klassifisering, må pensjonsordninger med forpliktete utbetalinger i norske kroner fastsette diskonteringsrente med utgangspunkt i norsk *statsobligasjonsrente* (IAS 19.78). For foretak som anvender NRS 6, gjelder imidlertid valget omtalt i punkt 1.6, jf. punkt 2.6.

2.3 Tidsperiode for utbetaling av pensjonsytelser og tilhørende diskonteringsrente

Gjennomsnittlig gjenstående levetid for en 67-årig mann i Norge er ca. 16 år, og med livsvarig pensjon er forventet pensjonsutbetalingsperiode like lang. For en 40-åring vil altså forventet utbetalingsperiode som skal diskonteres være fra ca 27 år til vel 40 år frem i tid (ikke hensyntatt eventuell uføre- eller førtidspensjon), og diskonteringsrentene må ha samme durasjon/tidsperiode. For en bedrift med spredd alderssammensetning kan likeledes de forventede pensjonsutbetalingene være fra 1 måned til over 60 år frem i tid.

Gjennomsnittlig veiet tidsperiode for pensjonsutbetaling kan forenklet beregnes ved å veie forventet utbetaling for hvert år fremover for alle medlemmene i pensjonsordningen. Blant andre kan aktuarer bistå med å foreta en slik beregning for den enkelte pensjonsordning.

2.4 Beregning av diskonteringsrenten ut fra norske statsobligasjoner

Utbetalinger under pensjonsordninger vil gjennomgående ha en betalingsprofil som avviker fra profilen på norske statsobligasjoner: Norske statsobligasjoner har årlig fast løpende rentebetaling, men ingen avdrag før lånets endelige forfall. Pensjonsforpliktelsen for én person har ingen utbetaling før pensjoneringstidspunktet, og deretter utbetales pensjonen løpende over forventet levetid (eller kortere dersom det ikke er en livslang ytelse). Derfor må rentekurven for statsobligasjoner omregnes til en rentekurve der alle utbetalinger skjer ved slutten av obligasjonens løpetid (en nullkupong-rentekurve). Dette er vist i Vedlegg I.

Det følger av IAS 19.80 at diskonteringsrenten skal reflektere løpetiden til pensjonsutbetalingene. Siden pensjonsutbetalingene i en pensjonsordning kan være spredd utover perioden fra og med dagen etter balansedagen og over 60 år fram i tid, og disse utbetalingene kan variere vesentlig fra år til år skal man etter denne hovedregelen benytte *ulike* diskonteringsrenter for de ulike forventede pensjonsutbetalingene i

ordningen (utbetaling om ett år diskonteres med ett-årsrenten, utbetalinger om to år diskonteres med to-årsrenten osv., og med rente menes her nullkupongrenten).

Etter IAS 19.80 er det også tillatt å benytte en vektet gjennomsnittlig diskonteringsrente: Standarden har ingen eksplisitt beskrivelse av hvordan denne vektede gjennomsnittlige diskonteringsrenten skal beregnes. I praksis må det gjøres en forenkling som ikke nødvendigvis gir et helt korrekt resultat.

- Først beregnes den veide gjennomsnittlige utbetalingsperioden for de påløpte pensjonsforpliktelsene. Dette er ikke det samme som gjennomsnittlig antall år til pensjonsutbetaling. Normalt er pensjonsutbetalingene tyngst de første årene og er i hvert fall sjelden like store hvert år. Aktuarer kan beregne den veide gjennomsnittlige pensjonsutbetalingsperiode.
- Deretter må diskonteringsrenten beregnes som et veid gjennomsnitt over rentekurven (forenklet: 1 års rente pluss 2 års rente osv, delt på antall år). Dette er altså en annen beregning enn å benytte renten med samme års løpetid som den beregnede vektede gjennomsnittlige pensjonsutbetalingstiden. Gjennomsnittlig vektede renter for ulike vektede utbetalingsperioder (basert på estimerte nullkupongrenter med norske statsobligasjoner og swaprenter som basis) er vist i Vedlegg I.

Forslag til beregninger av renter pr. 31. oktober 2006 er vist i Vedlegg I.

2.5 Beregning av rentekurve ut over lengste løpetid på norsk statsobligasjonsrente.

IAS 19 foreskriver at diskonteringsrenten for løpetider ut over det som det finnes markedspriser for, estimeres ved å ekstrapolere markedsrentene langs rentekurven (yieldkurven) (IAS 19.81).

I Norge finnes det ikke statsobligasjoner med løpetid ut over 10 år. Pensjonsutbetalinger kan imidlertid ligge vesentlig lengre frem i tid. Vesentlige deler av den beregnede rentekurven må derfor ekstrapoleres.

Det kan tenkes flere måter å ekstrapolere en risikofri rentekurve ut over den maksimale løpetiden for utestående norske statsobligasjoner.

En måte å ekstrapolere den norske rentekurven er å benytte krumningen i rentekurven til en annen valuta med lange observerbare renter for å estimere krumningen i rentekurven for norske kroner utover 10 år. Det er da viktig å finne valutaer som har høy likviditet i alle deler av rentekurven, og hvor krumningen på rentekurven må antas å være nokså lik

den norske. Det er rimelig å anta at den valutaen, eller de valutaene, som i krumning best følger norske kroner mellom 5 og 10 år også gir det beste estimatet for krumningen ut over 10 år.

Valutaer med statsobligasjoner med likviditet på opp til 30 år inkluderer amerikanske dollar, Euro, britiske pund, sveitsiske franc og japanske yen. Danske kroner har statsobligasjoner opp til 20 år. Det gjøres oppmerksom på at de ulike statsobligasjonene kan ha ulike betingelser som kan være avvikende fra de norske.

En annen måte er å benytte swaprentene i interbankmarkedet for ekstrapolering av krumningen utover 10 år. Swaprenter i interbankmarkedet inkluderer kun en svært begrenset premie for kredittrisiko, og swaprentekurven burde derfor i prinsippet være nokså lik rentekurven til norske statsobligasjoner. Når det likevel er forskjeller antas dette å skyldes ulik likviditet i ulike deler av de to rentekurvene. Veiledningen legger til grunn at IAS 19 krever at statsobligasjonsrenten skal legges til grunn, selv om det kan være svak likviditet i noen av obligasjonene.

Ut fra dagens forhold er det som et eksempel i Vedlegg I benyttet krumningen i NOK swaprenten som utgangspunkt for å ekstrapolere nullkuponrentekurven for norske renter utover 10 år.

2.6 NRS 6 – risikopåslag

NRS 6 følger de samme prinsipper som IAS 19 angående beregningsforutsetninger, og det som er omtalt over gjelder også for de foretak som følger NRS 6. NRS 6.50 tillater og likestiller at foretak istedenfor å benytte den risikofrie renten, kan benytte renten på bedriftsobligasjoner med høy kredittverdighet som utgangspunkt for å fastsette diskonteringsrenten. Det er i NRS 6 ikke gitt kriterier om at det må være et likvid marked for slike obligasjoner i Norge. Siden vi i Norge for tiden ikke har et likvid marked for lange foretaksobligasjoner med høy kredittverdighet innebærer det at det må være tillatt å beregne et estimert tillegg for risiko på den risikofrie renten/statsobligasjonsrenten i diskonteringsrenten.

En teknikk for å beregne risikopåslaget er å sammenligne markedrenter på slike obligasjoner i utlandet med tilhørende statsobligasjonsrenter i samme valuta og med samme løpetid.

Ved å se på amerikanske AA-bedriftsobligasjonsrenter i forhold til amerikanske statsobligasjonsrenter (med samme durasjon) synes risikopåslaget i gjennomsnitt de siste

år å være ca. 0,2-0,4 %. Denne veiledningen foreslår derfor at påslaget for 2006 og inntil videre bør ligge på dette nivået.

3 Avkastning på pensjonsmidler

Avkastning på pensjonsmidler er primært omhandlet i IAS 19.105-107. Forventet avkastning inngår som en reduksjon i periodens pensjonskostnad, og i den årlige endring i balanseførte pensjonsmidler.

IAS 19 beskriver oppsummeringsmessig følgende for beregning av avkastningen på pensjonsmidlene:

- Avkastning på pensjonsmidler i pensjonskostnaden skal fastsettes til den avkastning som forventes i gjennomsnitt på pensjonsmidlene over hele løpetiden til den tilhørende pensjonsforpliktelsen. (IAS 19.106)
- Forventet avkastning skal basere seg på markedets forventninger ved *begynnelsen* av perioden. (IAS 19.106)
- Beregningen av forventet avkastning skal være *netto* etter forventede administrasjonskostnader. (IAS 19.107)

I praksis innebærer dette at man skal estimere hvilken avkastning markedet forventer at en tilsvarende portefølje av aktiva i vektet gjennomsnitt vil få de neste 0-60 årene.

Den forventede avkastning på pensjonsmidler bør fastsettes så nøyaktig som mulig. De regnskapsmessige størrelser vil dog ikke være like følsomme for denne forutsetningen som for diskonteringsrenten, da den forventede avkastningen kun påvirker ett år av gangen. Forventet avkastning har betydning for beregnet avkastning på pensjonsmidlene i regnskapsperioden og inngår i periodens netto pensjonskostnad samt i endring av balanseførte pensjonsmidler. Feil, feilestimer eller unøyaktigheter i forventet avkastning vil påvirke fordelingen mellom hvor mye avkastning som presenteres over resultatet i inneværende regnskapsår og hvor mye som presenteres som estimatavvik.

Det skilles mellom den langsiktige forventede avkastningen som skal benyttes i resultatregnskapet, og årets forventede avkastning som benyttes for å estimere virkelig verdi av pensjonsmidlene på balansedagen. Forskjellen fremkommer som estimatavvik. Bakgrunnen for dette er standardens opprinnelige formål om å jevne ut pensjonskostnaden over tid. Forutsetningen skal fastsettes så nært opp mot balansedagen som mulig (som for diskonteringsrenten omtalt over), men i resultatregnskapet benyttes forventet langsiktig avkastning fastsatt på den første dagen i regnskapsperioden. Dette innebærer i praksis at man normalt benytter den forventede avkastning som lå til grunn ved avleggelsen av fjorårets regnskap.

Estimert avkastning vil variere basert på sammensetningen av de ulike aktivaklassene som utgjør pensjonsmidlene og vil således ikke være sammenfallende for pensjonsordninger med forskjellige investeringsprofiler. Normalt vil pensjonsmidlene være investert delvis i statsobligasjoner, bedriftsobligasjoner, aksjer og eiendom. Forventet avkastning vil derfor i vesentlig grad svinge i takt med markedsrenten og dermed diskonteringsrenten.

Som hovedmetode anbefales det derfor at forventet avkastning tar utgangspunkt i den anvendte diskonteringsrenten med et risikopåslag som gjenspeiler forventet aktivaallokering over tid.

De fleste norske bedrifter har sine norske pensjonsmidler forvaltet sammen med andre bedrifters pensjonsmidler hos norske livselskaper. Disse livselskapene har strenge krav til og grenser for aktivaallokeringen. Det må derfor antas at forventet avkastning mellom livselskapene vil variere i liten grad over tid. Likeledes kan ikke disse norske bedriftene forvente vesentlige forskjeller i avkastning seg imellom. Derfor bør meravkastningen for slike pensjonsmidler ta utgangspunkt i norske livselskapers faktiske, historiske meravkastning etter fradrag for omkostninger. NRS har beregnet at meravkastningen (utover risikofri rente) hos de norske livselskapene i gjennomsnitt de siste 12 år har vært på ca 1,1 % etter forvaltningskostnader. Bedrifter hvor livselskaper forvalter pensjonsmidlene, men som benytter forventet avkastning som avviker vesentlig fra dette, bør begrunne dette.

For bedrifter med egne forvaltede pensjonskasser eller som kan påvirke aktivaallokeringen for midler plassert i livselskaper, og som forventer aktivaallokering vesentlig forskjellig fra normal allokering, kan imidlertid forventet avkastning avvike fra det ovenstående. Benyttet forventet avkastning kan derfor avvike fra gjennomsnittet. I så fall bør bedriften begrunne dette, og også begrunne hvorfor allokeringen antas å avvike vesentlig over tid.

En måte å estimere forventet avkastning på pensjonsmidlene kan være å se på historisk meravkastning til de viktigste grupper av investeringer som finnes i pensjonsordningene. I den utstrekning investeringene er spredd på ulike geografiske markeder må forventet meravkastning relatere seg til de samme geografiske markeder. Forventede variasjoner i aktivaallokering over tid vil også medføre utfordringer i en analyse basert på aktivaallokering på et bestemt tidspunkt. Empiri fra USA har imidlertid grovt sett vist følgende gjennomsnittlige meravkastning *før forvaltnings-/transaksjonskostnader* for ulike aktivaklasser:

– Bankinnskudd, statsobligasjoner

0 %

| | |
|--|-------------|
| –Bedriftsobligasjoner med høy kredittverdighet | 0,2 - 0,4 % |
| –Børsnoterte aksjer | 3 % - 6 % |
| –Eiendom (netto etter driftskostnader) | 4 % - 8 % |

Forvaltnings-/transaksjonskostnader må trekkes fra de ovenstående meravkastningstall. Meravkastningen skyldes i all hovedsak høyere risiko for de enkelte aktivaklasser, men i følge standarden skal forventet avkastning ikke korrigeres for risiko.

Ut i fra det ovenstående vil en bedrift med en normal allokering mellom ulike aktivaklasser basert på empiri kunne forvente en meravkastning før omkostninger på ca. 2 %, men etter omkostninger trolig bare ca. 1 % utover risikofri rente/statsobligasjonsrenten (dvs. benyttet diskonteringsrente).

4 Lønnsvekst, G-regulering og pensjonsregulering

Lønnsvekst, G-regulering og pensjonsregulering er spesielt omhandlet i IAS 19.83-86, samt i IAS 19.BC35-37. Oppsummert fremgår det av IAS 19 at:

- Pensjonsforpliktelser skal måles på et grunnlag som gjenspeiler:
 - estimert fremtidig lønnsvekst
 - ytelsene som er fastsatt i vilkårene i ordningen på balansedagen. Fremtidige (mulige/forventede) endringer som ikke er avtalt eller underforstått skal ikke hensyntas.
 - estimerte framtidige endringer i nivået for eventuelle offentlige ytelser (G-regulering) som påvirker de ytelsene som utbetales
- Estimater av fremtidig lønnsvekst tar hensyn til inflasjon, ansiennitet, forfremmelser og andre relevante faktorer, for eksempel tilbud og etterspørsel i arbeidsmarkedet.
- Økonomiske forutsetninger skal baseres på markedets forventninger på balansedagen.

I motsetning til for renter så finnes det ikke et terminmarked for disse størrelsene. For å fastsette disse parametrene må man derfor gjøre vurderinger av framtiden basert på historiske tall og prognoser basert på likevektsmodeller.

4.1 Estimert fremtidig lønnsvekst

For beregning av lønnsvekst (egentlig økning i pensjonsgrunnlaget) er det naturlig å ta utgangspunkt i inflasjon og reallønnsutvikling, der estimert fremtidig lønnsvekst er

summen av de to komponentene. Estimerer på forventet langsiktig lønnsvekst er beheftet med betydelig usikkerhet.

Tidsperioden for lønnsvekst er kun frem til pensjonsalderen, og dermed kortere enn utbetalings-/diskonteringsperioden.

Forventet inflasjon

I de lange statsobligasjonsrentene ligger det implisitte forventninger om inflasjon og realrenter. I den videre drøftelsen er 10 års statsobligasjoner lagt til grunn for å beregne de to komponentene.

Etter IAS 19 er det rentekurven på balansedagen som skal være utgangspunktet for diskontingen av fremtidige pensjonsforpliktelser. Det vises til drøftelsen i del 2 for fastsettelsen av en langsiktig gjennomsnittrente for nåverdiberegningen av pensjonsforpliktelsen. Det nominelle rentenivået på 10 års statsobligasjoner vil være observerbart i markedet, mens realrente og inflasjonskomponent vil måtte estimeres. Disse størrelsene vil også kunne variere over tid.

I Norge er pengepolitikken innrettet med et langsiktig inflasjonsmål på 2,5 %. Det vil være naturlig å ta utgangspunkt i dette ved vurderingen av inflasjonskomponenten i renten. Basert på inflasjonsprognoser fra Norges Bank, Statistisk Sentralbyrå (SSB) og andre finansinstitusjoner kan det likevel slås fast at inflasjonsforventningene er lavere på kort og mellomlang sikt. Dette er trolig avspeilet i den lange renten. Ved en veiing av de refererte prognosene i perioden 2007 til 2009 på 2 % og en forutsetning om 2,5 % inflasjon i den resterende perioden for 10-års obligasjoner, vil en veiet langsiktig inflasjonskomponent kunne beregnes til ca 2,25 %.

Et annet utgangspunkt for vurderingene kan være observerbare realrenter i markeder som handler realrenteobligasjoner. Internasjonale kapitalmarkeder er blitt stadig mer integrerte, og det er derfor grunn til å tro at den langsiktige realrenten vil ligge på samme nivå selv om renter, inflasjon og kortsiktig realrente kan variere betydelig mellom landene på kort sikt. Lange realrenteobligasjoner i Europa (Storbritannia, Sverige og Frankrike) lå pr 31. oktober 2006 på ca. 1,6 %, mens tilsvarende rente i USA lå på ca. 2,2 %. Dette understøtter at et anslag for realrenten på om lag 2 % kan være rimelig også for norske forhold, og dermed en inflasjonskomponent på ca 2,25 %.

Forventet gjennomsnittlig reallønnsvekst

De nærmeste årene forventer Norges Bank og SSB at reallønnsveksten vil ligge på over 3 %, rundt 3 % og ca 2,2 % for hhv. 2007, 2008 og 2009.

Reallønnsutviklingen må imidlertid sees på i et lengre tidsperspektiv for pensjonsforutsetningsformål. Det er få som har gjort slike beregninger for Norge for de neste tiårene. Imidlertid har SSB ved å benytte en makroøkonomisk likevektsmodell (MSG-6 som blant andre også benyttes av Finansdepartementet) gjort langsiktige fremskrivninger av blant annet reallønn og renter. Modellen tar utgangspunkt i en del eksogent gitte variabler som oljepriser, internasjonale renter m.v. Bl.a. gir høyere oljepriser høyere reallønnsvekst i Norge. SSB har i likevektsmodellen beregnet en reallønnsvekst på ca. 2,5 %, avtagende til ca. 1,7 % etter 2025 ut fra en oljepris på USD 25 pr. fat, og noe høyere, fra ca. 3,1 % avtagende til ca. 1,8 %, med anslag på oljeprisen på det dobbelte (USD 50 pr. fat).

Historisk har det både i teori og i praksis vært påvist sammenheng mellom reallønnsvekst, produktivitetsvekst, realrenter og vekst i BNP. Økonomer synes i dag å være usikre på sammenhengene, og som nevnt er flere faktorer eksogent gitt/bestemt utenfor Norge, mens Norge kan (i hvert fall periodisk) ha særnorsk utvikling for eksempel i reallønn. Det synes derfor vanskelig å si ensidig at for eksempel en bestemt realrente vil gi en bestemt reallønnsvekst.

Det kan også være nyttig å se på historisk reallønnsutvikling i Norge når man skal anslå fremtidig reallønnsvekst:

I periodene frem til og med 2005 var gjennomsnittlig reallønnsvekst for lønnstakere i Norge som følger:

Tabell 1: Reallønnsutvikling i Norge, alle næringer

| Periode | Gjennomsnittlig reallønnsvekst |
|-------------|--------------------------------|
| 2001 - 2005 | 2,68 % |
| 1996 - 2005 | 2,75 % |
| 1991 - 2005 | 2,26 % |
| 1986 - 2005 | 1,83 % |

Kilde: Statistisk Sentralbyrå

De siste årene har vært preget av oppgangskonjunkturer, de siste 20 år inneholder både opp- og nedgangskonjunkturer.

På bakgrunn av langsiktige og kortsiktige prognoser, og historisk reallønnsutvikling synes en reallønnsvekst på 2,0 % å være en rimelig forutsetning å ta.

Karrieretillegg

Reallønnsutviklingen viser gjennomsnittlig lønnsutvikling for arbeidsstokken totalt. Det vil si at reallønnsutviklingen uttrykker hvor mye lønnen i gjennomsnitt endres for samme

type arbeid med samme ansiennitet/lønnstrinn fra en periode til den neste. Den enkelte ansatte vil imidlertid normalt ha individuelle karrieretillegg over sin yrkesaktive periode. Det finnes ikke gode data på hvor mye karrieretilleggene i gjennomsnitt utgjør pr. år, men Pensjonskommisjonen har anslått det til å utgjøre 0,5 % pr. år utover gjennomsnittlig lønnsøkning frem til ca 45 år, og deretter ingen gjennomsnittlig karrieretilleggsøkning, og trolig til og med noe nedgang de siste arbeidsaktive år.

Veiledningen anslår derfor, inntil det foreligger bedre statistikk, at man i gjennomsnitt bør legge på 0,25 % pr. år på forventet reallønnsvekst for foretak med normal gjennomsnittlig alderssammensetning.

Gjennomsnittlig estimert fremtidig nominell lønnsvekst for norske foretak blir følgende:

Tabell 2: Oppbygging av estimat for gjennomsnittlig nominell lønnsvekst

| | |
|---|--------------|
| Forventet reallønnsutvikling | 2,0 % |
| Forventet inflasjon | 2,25 % |
| Forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst | 4,25 % |
| Forventet gjennomsnittlig karrieretillegg | 0,25 % |
| = Forventet gjennomsnittlig lønnsvekst | 4,5 % |

Dersom foretaket har spesielle forhold som tilsier at reallønnsutviklingen for foretakets ansatte vil følge en annen utvikling enn gjennomsnittet for andre foretak, kan dette medføre justeringer av forutsetningen, blant annet nevnes:

- Dersom foretaket har ansatte med gjennomsnittlig alder vesentlig lavere enn gjennomsnittet (i overkant av førti år for norske foretak) og forventet kraftigere lønnsutvikling for unge enn eldre ansatte er antatt, bør forventet reallønnsøkning være høyere enn gjennomsnittet. Tilsvarende bør forventet reallønnsøkning være lavere enn gjennomsnittet dersom foretaket har mange eldre arbeidstakere.
- Tilsvarende kan enkelte industrier eller foretak pga konkurranseutsatthet i forhold til utenlandsk industri/andre bedrifter som har lavere lønninger ha forventninger om lavere lønnsvekst enn gjennomsnittet. Andre industrier/foretak som er skjermet, og forventer langvarig stor konkurranse om arbeidskraft med videre, kan ha reallønnsvekstforventninger høyere enn gjennomsnittet. SSB utgir statistikk for enkelt næringer som kan begrunne avvik fra gjennomsnittet. Imidlertid viser denne statistikken at selv om det kan være betydelige reallønnsavvik mellom næringer de enkelte år, er forskjellene marginale over lengre tidsperioder.
- Forventet lønnsvekst kan også være vesentlig forskjellig mellom ulike grupper i foretaket. Det kan derfor være aktuelt å ha ulike lønnsforventninger for ulike grupper.

Norske foretak har gjennomsnittlig benyttet vesentlig lavere forventet lønnsvekst enn det som fremkommer i anbefalingen her de siste årene. En ikke uvesentlig del av de aktuarielle avvik historisk skyldes trolig at lønnsvekstforventningene har vært for lave. Det er verd å merke seg at forventet lønnsvekst som anbefalt i denne veiledningen for tiden er høyere enn diskonteringsrenten.

4.2 G-regulering

Forventet regulering av Folketrygdens grunnbeløp, G, kan ha stor betydning for foretakenes pensjonsforpliktelse. Normalt vil foretakspensjonene i Norge (ytelsesplaner) relatere pensjonsnivået til en prosentsats i forhold til sluttlønn, og foretaket vil være ansvarlig for en differansepensjon mellom Folketrygdens ytelser og det angitte pensjonsnivå. Folketrygdens ytelser vil utmåles i forhold til G og utviklingen i denne i forhold til de ansattes pensjonsgrunnlag (sluttlønn) har derfor betydning for foretakets pensjonsforpliktelse. Det er imidlertid viktig å merke seg at foretakene i følge lovverket ikke har ansvar for eventuelle endringer/svekkelser i selve folketrygden generelt i forhold til dagens nivå, slik at det kun er selve G-reguleringen som har betydning for foretakets andel av den samlede pensjonsutbetalingen.

Stortinget vedtok i 2003 at G skulle reguleres minst i takt med den gjennomsnittlige lønnsutviklingen for arbeidsstokken. Dette medfører at karrieretillegg ikke reflekteres i denne lønnsutviklingen. Etter at et etterslep var tatt igjen, synes det nå å være et godt samsvar mellom lønnsutvikling og G-regulering, jf. trygdeoppgjøret i 2005 og 2006. I forbindelse med pensjonsreformen er det bred politisk enighet om at verdien av opptjente pensjonsrettigheter skal vedlikeholdes gjennom en økning av pensjonsgrunnlaget som korresponderer med den generelle lønnsutviklingen.

Det synes derfor riktig å forutsette at G-reguleringen tilsvarende den forventede estimerte gjennomsnittlige lønnsveksten i Norge.

Estimatet for G-regulering settes derfor til forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst for gjennomsnittet av alle næringer, jf. tabell 2; 4,25 %.

4.3 Pensjonsregulering

Forutsetningen om pensjonsregulering må bygge på en konkret vurdering av de betingelser som er avtalt i den aktuelle pensjonsordning. Reguleringsbestemmelsene for foretakspensjonsordninger kan være ulikt utformet fra å være direkte knyttet til minimumsbestemmelsene i lov om foretakspensjon (se nedenfor) og til G-regulering (maksimumsbestemmelsen). Disse to reguleringsmetoder drøftes nedenfor.

Minimumsbestemmelse

I kollektive tjenestepensjonsordninger (ytelsesordninger) er det etter lov om foretakspensjon ikke krav om at pensjonen skal gis en fast årlig regulering, men loven har en minimumsbestemmelse som fastsetter at overskuddet på pensjonistenes midler (dvs. avkastningen utover grunnlagsrenten som pensjonsutbetalingene er blitt fondert etter) skal gå til å øke pensjonene. Økningen kan likevel ikke være større enn G-veksten målt over et tre års gjennomsnitt.

Dette innebærer at forventet avkastning på pensjonsmidlene direkte vil påvirke pensjonsreguleringene og det må sikres konsistens mellom disse størrelsene. IAS 19 krever at foretaket skal beregne beste estimat av de variabler som vil bestemme den endelige kostnaden (utbetalingen) for foretakets pensjonsytelser (se bl.a. IAS 19.72), og selv om disse ytelsene bare kommer til utbetaling dersom en nærmere angitt hendelse inntreffer når en arbeidstaker ikke lenger er ansatt. Sannsynligheten for at den angitte hendelsen vil forekomme (i dette tilfelle: den høye avkastningen), påvirker målingen av plikten, men avgjør ikke om plikten faktisk eksisterer (IAS 19.69).

Langsiktig forventet avkastning på de midlene som funderer pensjonsutbetalingene er beste estimat for forventet kostnad/utbetaling.

Forventet avkastning skal reduseres for de tilfellene at nettoavkastningen utover grunnlagsrenten overstiger G-veksten målt over et tre års gjennomsnitt. Med forventning i G-vekst på 4,25 % og en grunnlagsrente på 3,75 % kreves det en gjennomsnittlig avkastning på minst 8 % (4,25 % + 3,75 %) i gjennomsnitt over 3 år før maksimal pensjonsøkning nås. Med en forventet avkastning på for eksempel 5,3 % der midlene forvaltes av et livselskap vil dette trolig skje så sjelden at man kan se bort fra effekten. Det er også relativt svak empiri på området.

Basert på minimumsregelen kan forutsetningen om pensjonsregulering dermed bygges opp som følger:

- Netto forventet avkastning på pensjonsmidlene
- Minus det som skal gå til å dekke grunnlagsrenten for å kunne innfri de løpende pensjonsutbetalingene

Pr. 31. oktober 2006 anslår denne veiledningen at netto forventet langsiktig avkastning i en gjennomsnittsordning tilsvarer 5,4 %, jf. drøftelsen av denne størrelsen i del 3.

Grunnlagsrenten for ny opptjening ble i 2004 satt ned fra 4 % til 3 %. Dette vil over tid bringe grunnlagsrenten nedover, men det vil ta lang tid. Gjennomsnittlig grunnlagsrente vil derfor de neste årene i mange tilfeller være ca. 3,75 %, men bør beregnes utifra den enkelte kontrakt da de kan variere mellom 3 % og 4 % også fremover. Nyetablerte ordninger vil ha 3 % grunnlagsrente, mens gamle ordninger med høy gjennomsnittsalder

vil ha nærmere 4 % i gjennomsnitt. Aktuarer kan bistå med å beregne hvilken gjennomsnittlig grunnlagsrente den enkelte pensjonsordning har.

Tabell 3: Estimat for pensjonsregulering ved fonderte ordninger med minimumsregulering

| | |
|--------------------------------------|-----------|
| Gjennomsnittlig forventet avkastning | 5,4 % |
| - Grunnlagsrente | 3,75 % |
| = Pensjonsregulering | Ca. 1,6 % |

Regulering av pensjonene tilsvarende G-reguleringen

Noen pensjonsavtaler har avtalt at pensjoner under utbetaling skal reguleres i takt med økningen i G. I tråd med diskusjonen over antas det at G-reguleringen generelt vil bli regulert med den gjennomsnittlige lønnsveksten i Norge.

I forbindelse med pensjonsreformen er det imidlertid bred enighet om at pensjoner fra Folketrygden *under utbetaling* skal reguleres med en indeks hvor prisstigning og lønnsutvikling teller like mye, jf. pensjonsforliket i Stortinget i 2005. Dette skal tre i kraft samtidig med pensjonsreformen, anslagsvis i 2010. Spørsmålet blir om dette allerede nå kan avspeiles i reguleringsestimatet for de ordninger som har avtalefestet at pensjonsreguleringen skal følge utviklingen i G.

Det generelle utgangspunkt er at det er forholdene på balansedagen som skal hensyntas (IAS 19.77). IAS 19.86 sier presist at (mulige) fremtidige endringer i ytelsene som ikke er fastsatt i de formelle vilkårene i ordningen på balansedagen ikke skal hensyntas. Det er fortsatt betydelig usikkerhet knyttet til hvordan pensjonsreformen vil bli gjennomført mht. Folketrygden, herunder hvordan klausuler om G-regulering av foretakspensjoner vil påvirke private ordninger.

Inntil videre innebærer derfor en slik bestemmelse at *estimatet for pensjonsregulering settes lik forventet G-regulering (som er lik forventet gjennomsnittlig nominell lønnsvekst) for de pensjonsordninger som har avtale om at pensjoner under utbetaling skal reguleres i takt med G-reguleringen, jf. tabell 2.*

Ikke-fonderte ordninger

En del ordninger er ikke fonderte ordninger/betaling av pensjon over løpende drift. Da avhenger reguleringen av pensjonene av de faktiske avtaleforhold, for eksempel regulering tilsvarende G, inflasjonsregulering og så videre, og disse forutsetningene skal legges til grunn ved pensjonsberegningen.

5 Dødelighet, uførhet mv., uttakstilbøyelighet for AFP og frivillig avgang

Forutsetninger om dødelighet, uførhet, førtidspensjonering gjennom AFP og frivillig avgang kalles samlet demografiske forutsetninger og er behandlet i IAS 19.73.

Det er ikke nærmere bestemmelser i IAS 19 om de demografiske forutsetningene, men generelt følger det av IAS 19.73-74 at aktuarielle forutsetninger skal bygge på beste estimat og være objektive. Det vil si at forutsetningene verken skal overvurdere eller undervurdere pensjonsforpliktelsen.

Selv mindre endringer i forventet levealder mv. kan gi vesentlige utslag i beregnet pensjonsforpliktelse. Det presiseres at forventet levealder og andre demografiske forhold varierer vesentlig mellom ulike land og ulike yrkesgrupper og at kun norske forhold omtales nedenfor.

Bruk av foretakets egne dødelighets- og uføreestimer mv. eller bruk av gjennomsnittstallene for alle foretak?

Alle foretak som har pensjonsordningen i et livsselskap har full risikoutjevning for dødsrisiko (dødsfall som kan utløse ektefelle- og barnepensjon), overlevelsesrisiko (hvor lenge pensjon utbetales) og uførerisiko (som utløser uførepensjon¹) gjennom deltakelse i livsselskapets risikopool (risikofellesskap) for kollektiv pensjonsforsikring. I praksis er derfor den forventede pensjonskostnaden for foretaket bestemt av antatt dødelighet, uførhet mv. i denne risikopoolen, og ikke av antatt dødelighet, uførhet mv. i det enkelte foretak.

Spørsmålet er om IAS 19 tillater at de faktiske forhold (gjennomsnittlig dødelighet mv. og risikoutjevning) reflekteres i beregningen av pensjonsforpliktelsene. IAS 19 regulerer ikke direkte det omtalte forhold. Hovedprinsippet er at siden det er det enkelte foretak som har det kontraktuelle ansvaret for pensjonen til den enkelte pensjonist i hele levealderen, selv om driften av ordningen er satt bort, skal pensjonsforpliktelsen baseres på de demografiske forhold i det enkelte foretak. Behandling av en rett til refusjon som en egen eiendel (IAS 19.104A) trekker i samme retning. Under tvil har likevel denne veiledningen kommet frem til at det faktum at risikofellesskapet utjevner risiko og kostnader for det enkelte foretak må hensyntas i beregningen av forpliktelsen. Det avgjørende er da å beregne beste estimat for de endelige kostnadene for foretakets pensjonsytelser (jf. IAS 19.73), og parallell til flerforetaksordninger hvor

¹ Premiefritak er bortfall av *fremtidige* premieinnbetalinger og er ikke relevant ved beregning av *påløpt* pensjonsforpliktelse

gjennomsnittsbetraktninger og forholdsmessige andeler er beregningsprinsippet (IAS 19.29).

Dermed legges det til grunn at foretak som har ordningene i livselskap skal benytte gjennomsnittlige, og ikke bedriftsspesifikke demografiske forutsetninger.

I en pensjonskasse er det ingen risikoutjevning, og foretak med pensjonskasse skal derfor benytte demografiske forutsetninger som er relevante for pensjonskassens medlemsbestand ved estimering av pensjonsforpliktelsene.

Avvikende demografiske forutsetninger fra gjennomsnittlige demografiske forutsetninger bør opplyses.

Demografiske forhold på balansedagen eller forventede forhold på utbetalingstidspunktet?

Beste estimat skal gjelde de *fremtidige* egenskapene (levealder mv.) for ansatte (IAS 19.73). Utifra ordlyden i IAS 19.90 som omhandler lignende aktuarielle forhold, må det derfor antas at man også skal justere for forventede trender fremover i tillegg til det historiske data sier om levealder mv.

Skal livselskapenes sikkerhetsmarginer og eventuelle gevinster medtas i pensjonsforpliktelsen?

Tradisjonelt har livselskapene lagt på sikkerhetsmarginer i premieberegningsgrunnlagene for dødsrisiko, overlevelsesrisiko og uførerisiko. IAS 19.73-74 legger imidlertid beste estimat til grunn, og tillater derfor ikke bruk av sikkerhetsmarginer (forsiktighet). Ny forsikringslov, som innfører et helt nytt prisingssystem fra 2008, gjør imidlertid at premien i større grad blir et konkurranseparameter fordi livselskapene vil ta i bruk nye premietariffer med individuelle sikkerhetsmarginer og kostnader. Det antas derfor at de nye tariffene (se nedenfor) vil inneholde lavere sikkerhetsmarginer, som vil redusere omfanget av nødvendige justeringer mellom premieberegningsgrunnlagene og IAS 19/NRS 6-beregningene.

5.1 Beregningsgrunnlag for dødsrisiko, overlevelsesrisiko og uførerisiko

De norske livsforsikringsselskapers Forening utarbeidet i 1963 et beregningsgrunnlag for livs-, livrente- og pensjonsforsikring, benevnt K1963, som en felles premietariff for livsforsikringsselskapene.

Dødelighetsforutsetninger følger som oftest beregningsgrunnlaget K1963 ved IAS 19 og NRS 6-beregninger. Uføreforutsetninger er som regel basert på mer ajourførte erfaringer.

Finansnæringens Hovedorganisasjon (FNH), representert ved aktuarer fra livselskapene, utarbeidet i 2005 nye netto dødelighetsgrunnlag og sivilstandselementer for kollektiv pensjon, herunder samboerpensjon. Det er ikke utarbeidet beregningsgrunnlag for uføreytelser. Nettotariffen, som benevnes K2005, er utarbeidet med bakgrunn i data fra livsforsikringsselskapene for årene 1996-2001, samt opplysninger fra SSB. Tariffen angir dødelighetsanslag både direkte ut fra dette statistikk materialet, samt estimert dødelighet frem i tid, basert på endringer i befolkningsdødeligheten fra 1951-2000.

Tariffen er basert på antall forsikrede og registrerte dødsfall som telleenhet. Det antas at forsikrede med høyere lønn og forsikringssum har lavere dødelighet enn forsikrede med lavere lønn og forsikringssum. Dette kan bety at man ved IAS 19 og NRS 6-beregninger basert på K2005 isolert sett undervurderer pensjonsforpliktelsen, når det benyttes et beregningsgrunnlag med like dødelighetsforutsetninger basert på en gjennomsnittsbetraktning.

Sannsynligvis vil livsforsikringsselskapene ikke ta i bruk nye premietariffer basert på K2005 før 1. januar 2008, samtidig som de nye virksomhetsreglene for livsforsikring trer i kraft. Det er likevel viktig at de som foretar IAS 19 og NRS 6-beregninger, snarest tar i bruk det beste tilgjengelige statistikkgrunnlaget.

Dødelighet

Livselskapenes dødelighetsresultater og utvikling i befolkningsdødeligheten de senere årene viser at kvinner og menn i gjennomsnitt lever lengre enn beregningsgrunnlagene fra 1963 tilsier. Dermed undervurderes pensjonsforpliktelsen vedrørende alderspensjon isolert sett ved bruk av 1963-grunnlagene, mens pensjonsforpliktelsen vedrørende ektefellepensjon og barnepensjon kan være overvurdert. K2005 er forutsetningsvis mer ajourført, og nettotariffen uten sikkerhetsmarginer og kostnader bør være et bedre utgangspunkt.

Den ovenstående drøftelsen angir at dagens praksis med bruk av livselskapenes premietariffer ikke i tilstrekkelig grad gir forventningsrette estimater. For beregninger av pensjonsforpliktelser etter IAS 19 og NRS 6, må man justere beregningsgrunnlaget slik at dette gir forventningsrette estimater. Dette kan baseres på utledning av K2005, justering av K1963 for observert utvikling i gjennomsnittlig levetid i henhold til statistikk fra SSB eller annen aktuarfaglig forsvarlig fremgangsmåte. Herunder vil det være relevant å ta i betraktning forventninger om ytterligere økning i levetiden fremover.

Noen pensjonsordninger har opphørende alderspensjonen, minimum 10 års pensjonsutbetaling. Ulike forventninger om levealder vil da ha mindre effekt.

Uførepensjon/premiefritak

Livselskapenes erfaringer de seneste årene viser at uførerisikoen i deres premietariffer kan være overvurdert. Bruk av disse premietariffene for IAS 19 og NRS 6-beregninger kan derfor medføre at pensjonsforpliktelsene overvurderes for dette forhold. Det er imidlertid knyttet betydelig usikkerhet til den fremtidige uføreutviklingen, og det finnes neppe bedre estimater enn de foreliggende som er basert på historiske data.

Det skal gis noteinformasjon om viktige forutsetninger anvendt ved beregningen. Anvendt beregningsgrunnlag utgjør en slik viktig forutsetning, og eventuelle avvik fra gjennomsnitt bør særskilt omtales. Det bør også gis eksempler på dødssannsynligheter og uføresannsynligheter for forskjellig alder og kjønn (standardreferanser).

5.2 Avtalefestet pensjon – uttakshyppighet

Ved fastsetting av uttakshyppigheten (andelen av de ansatte som tar ut AFP), skal foretakets forventninger til fremtidig uttak av AFP legges til grunn. Erfaringsmessig vil uttakshyppigheten være avhengig av næring og andre bedriftsspesifikke forhold.

Følgende bedriftsspesifikke forhold må blant annet hensyntas ved fastsetting av uttakstilbøyeligheten:

- *Lønnsnivå i foretaket*
AFP-pensjonen består av alderspensjon beregnet som i folketrygden (med opptjening til 67 år) og et AFP-tillegg. AFP-pensjonen, beregnet i prosent av lønn, reduseres relativt sterkt ved økende lønn. Ved lønn kr 250.000 utgjør AFP-pensjonen ca 59 % av lønn og ved lønn 12G (for tiden kr 754.704) utgjør AFP-pensjonen ca 37 % av lønn. Dersom foretaket ikke yter gavepensjon, som sikrer en bestemt ytelse i prosent av lønn, vil lønnsnivået derfor normalt få betydning for uttakshyppigheten. Ved høyere lønn blir inntektsbortfallet betydelig, og dette må antas å trekke i retning av lavere uttakshyppighet.
- *Gavepensjon*
Gavepensjon er et tillegg fra foretaket utover AFP-pensjonen. Gavepensjon må antas å trekke i retning av høyere uttakshyppighet. Det er ikke avgjørende at gavepensjonen er nedfelt i avtale, det er tilstrekkelig at det er en underforstått plikt, lang sedvane eller lignende (IAS 19.52).
- *Opprettholdelse av pensjonsmedlemskapet*

Når en ansatt går av med AFP, kan foretaket i pensjonsordningens regelverk bestemme om den ansatte opprettholder pensjonsmedlemskapet i en kollektiv pensjonsordning (for blant annet å sikre full opptjening) eller ikke. Dersom foretaket opprettholder medlemskapet frem til 67 år, kan dette bidra til høyere uttakshyppighet og omvendt når foretaket melder ut AFP-pensjonister.

- *En god seniorpolitikk* (tiltak for at ansatte skal stå i stillingen lengst mulig) i et foretak vil normalt bidra til lavere AFP-uttak.
- *Restrukturering, nedbemanning m.v.*
Nedbemanning foretas ofte ved at det tilbys engangsvederlag eller spesielle førtidspensjoneringsvederlag. Disse spesielle tiltakene kan gi et feil bilde av den underliggende normale uttakstilbøyelighet. Når visse grupper har akseptert engangstilbud om førtidspensjonering, kan dette medføre at de gjenværende ansatte får lavere uttakshyppighet.

Historisk kan det se ut som man ved beregning av restruktureringskostnader relatert til førtidspensjonering ofte har foretatt dobbelregning av kostnadene ved at man foretar full avsetning for førtidspensjonering i restruktureringsavsetningene, samtidig som man har avsetning for deler av den samme førtidspensjoneringen via uttakshyppigheten i pensjonsforpliktelsen.

Tabellen nedenfor viser gjennomsnittlig uttakshyppighet for perioden 2001 til 2005 samlet og etter en del næringer for alle AFP-ordningene i privat og offentlig sektor, og kan være en god referanse for fastsetting av uttakshyppighet, justert for bedriftsspesifikke forhold.

Tabellen er inndelt pr. årstrinn for hvor mange som hvert år benyttet seg av AFP-ordningen i prosent av de som kunne benytte seg av AFP-ordningen som 62 åringer. Totalen viser hvor stor andel samlet i alderen 62-67 år som benyttet seg av AFP i forhold til de som kunne benytte seg av ordningen som 62-åring. Tabellen viser store variasjoner mellom de ulike næringer, som kan ha sammenheng med de ovennevnte forhold.

| Uttakshyppighet innen AFP for 2001-2005 i prosent, inndelt etter næring og alder. | | | | | | |
|---|-------------|------------|------------|------------|------------|-------------|
| | 62 år | 63 år | 64 år | 65 år | 66 år | Totalt |
| I alt | 32 % | 6 % | 4 % | 5 % | 2 % | 48 % |
| Industri og bergverksdrift | 58 % | 9 % | 6 % | 4 % | 2 % | 79 % |
| Kraft- og vannforsyning | 60 % | 9 % | 4 % | 8 % | 2 % | 82 % |
| Bygge og anleggsvirksomhet | 36 % | 7 % | 5 % | 4 % | 1 % | 53 % |
| Varehandel, hotell- og restvirk. | 20 % | 4 % | 3 % | 2 % | 1 % | 30 % |
| Transport og kommunikasjon | 35 % | 6 % | 4 % | 4 % | 1 % | 50 % |
| Finanstjenester | 45 % | 8 % | 6 % | 3 % | 1 % | 64 % |
| Forretningsm. tj., eiendomsdrift | 17 % | 3 % | 2 % | 3 % | 1 % | 26 % |
| Offentlig administrasjon | 29 % | 7 % | 5 % | 8 % | 3 % | 51 % |
| Undervisning | 34 % | 7 % | 4 % | 6 % | 2 % | 54 % |
| Helse og sosiale tjenester | 23 % | 6 % | 4 % | 6 % | 2 % | 40 % |

Kilde: NAV (Arbeids- og velferdsetaten). Underliggende kilder: Pensjonsregisteret og AA-registeret.

5.3 Frivillig avgang

Frivillig avgang angir med hvilken hyppighet/sannsynlighet man antar at arbeidstakere i fremtiden vil avslutte sitt arbeidsforhold frivillig før pensjonsalderen. Med en frivillig avgang på for eksempel 6 % for medlemmer i en gitt aldersgruppe, menes at det hvert år er 6 % sannsynlighet for at et medlem i denne aldersgruppe fratrer. Ved avsluttet arbeidsforhold avbrytes den videre pensjonsopptjening. Rent unntaksvis gis det likevel rett til fortsatt pensjonsopptjening ved at medlemskapet i kollektiv tjenstepensjonsordning kan videreføres ved uttak av AFP.

Som en generell regel er det rimelig å legge til grunn at frivillig avgang avtar med stigende alder. Beregningsteknisk kan dette spesifiseres ved rater som en avtrappende glatt kurve eller som konstante innenfor visse aldersintervaller etter en avtrappende skala.

Det skal tas hensyn til spesifikke omstendigheter som vurderes å være av betydning for fremtidig fratredelesmønster, for eksempel bransjevise, geografiske eller bedriftsspesifikke forhold.

Vedlegg I

Eksempel på beregnet diskonteringsrente pr 31.10.2006

En optimal beregning av diskonteringsrente i samsvar med IAS 19 medfører en rekke praktiske og teoretiske problemstillinger når diskonteringsrenten ikke er direkte observerbar i markedet. Det presenteres her en mulig metode for praktisk beregning av diskonteringsrente i samsvar med kravene i IAS 19. Det understrekes at dette kun representerer et eksempel på en praktisk akseptabel metode. Metoden er ikke den eneste metoden som er i samsvar med kravene i standarden og en rekke alternative metoder vil også kunne medføre akseptable resultater. Det vises for øvrig til veiledningen.

Målsetningen med metodikken er å fastsette en nullkupong rentekurve (kun betaling ved forfall, lik betalingsstrømmen til pensjonsytelsen) basert på den lengste tilgjengelige norske statsobligasjonsrenten i NOK. Utover den perioden ekstrapoleres rentekurven ved hjelp av markedsdata på swaprentekurven.

Pr 31.10.2006 representerer NST 472 med forfall 19.05.2017 den lengste tilgjengelige statsobligasjonen i NOK. For å estimere en nullkupongrentekurve basert på statsobligasjonsrenten benyttes også markedsdata på swaprentekurven som deretter justeres parallelt ned med spreaden mellom swaprentekurven og NST 472.

Følgende argumenter ligger til grunn for å hente markedsdata også fra swaprentekurven for å beregne nullkupongrenten i hele tidsintervallet:

- 1) Swaprentekurven har lav kredittrisiko da det a) ikke er kredittrisiko knyttet til hovedstol og b) ofte er avtalt særskilt sikkerhetsstillelse for handel i rentederivater.
- 2) Swaprentekurven er likvid ut til relativt lange løpetider.
- 3) Swaprentekurven benyttes av Norges Bank fremfor priser på statsobligasjoner for bankens beregning av nullkupongkurve ut til og med 10 år.
- 4) Markedsdata for swapkurven ut til 30 år er enkelt tilgjengelig ved forespørsel til ledende banker.

Metodikken for beregning av nullrentekurven er den som benyttes av den nederlandske sentralbanken og er beskrevet på deres hjemmeside:

http://www.dnb.nl/dnb/bin/doc/vaststelling%20methode%20rentetermijnstructuur%20FTK%20English_tcm12-53179.pdf

Basert på effektiv rente på statsobligasjonsrenten og swaprentedata per 31.10.2006 er følgende nullrentekurve beregnet:

| År | Nullkupong- rente | År | Nullkupong- rente | År | Nullkupong- rente | År | Nullkupong- rente |
|----|----------------------|----|----------------------|----|----------------------|----|----------------------|
| 1 | 3,67 % | 21 | 4,40 % | 41 | 4,47 % | 61 | 4,49 % |
| 2 | 3,96 % | 22 | 4,41 % | 42 | 4,47 % | 62 | 4,49 % |
| 3 | 4,07 % | 23 | 4,41 % | 43 | 4,47 % | 63 | 4,49 % |
| 4 | 4,14 % | 24 | 4,42 % | 44 | 4,47 % | 64 | 4,49 % |
| 5 | 4,16 % | 25 | 4,42 % | 45 | 4,47 % | 65 | 4,49 % |
| 6 | 4,18 % | 26 | 4,42 % | 46 | 4,47 % | 66 | 4,50 % |
| 7 | 4,20 % | 27 | 4,43 % | 47 | 4,48 % | 67 | 4,50 % |
| 8 | 4,22 % | 28 | 4,43 % | 48 | 4,48 % | 68 | 4,50 % |
| 9 | 4,23 % | 29 | 4,43 % | 49 | 4,48 % | 69 | 4,50 % |
| 10 | 4,24 % | 30 | 4,44 % | 50 | 4,48 % | 70 | 4,50 % |
| 11 | 4,27 % | 31 | 4,44 % | 51 | 4,48 % | 71 | 4,50 % |
| 12 | 4,29 % | 32 | 4,44 % | 52 | 4,48 % | 72 | 4,50 % |
| 13 | 4,31 % | 33 | 4,45 % | 53 | 4,48 % | 73 | 4,50 % |
| 14 | 4,33 % | 34 | 4,45 % | 54 | 4,48 % | 74 | 4,50 % |
| 15 | 4,35 % | 35 | 4,45 % | 55 | 4,49 % | 75 | 4,50 % |
| 16 | 4,36 % | 36 | 4,46 % | 56 | 4,49 % | 76 | 4,50 % |
| 17 | 4,37 % | 37 | 4,46 % | 57 | 4,49 % | 77 | 4,50 % |
| 18 | 4,38 % | 38 | 4,46 % | 58 | 4,49 % | 78 | 4,50 % |
| 19 | 4,39 % | 39 | 4,46 % | 59 | 4,49 % | 79 | 4,50 % |
| 20 | 4,39 % | 40 | 4,46 % | 60 | 4,49 % | 80 | 4,50 % |

For foretak som ønsker å benytte en vektet gjennomsnittlig rente pr. 31.10.2006 kan disse rentene uttrykkes som følger:

| Gjennomsnittlig antall år til utbetaling | Vektet rente |
|--|-----------------|
| 5 år | 4,11 % |
| 10 år | 4,23 % |
| 15 år | 4,29 % |
| 20 år | 4,33 % |
| 25 år | 4,36 % |
| 30 år | 4,38 % |
| 35 år | 4,40 % |
| 40 år | 4,41 % |

Vedlegg II

| Normal ASA - eksempelbedrift | |
|------------------------------|---------|
| Antall aktive medlemmer | 102 |
| Antall pensjonister | 18 |
| Gjennomsnittslønn | 480 000 |
| Gjennomsnittlig alder | 46,74 |

| Beregningsforutsetninger | |
|--------------------------|--------|
| Diskonteringsrente | 4,35 % |
| Årlig lønnsvekst | 4,50 % |
| Årlig G-regulering | 4,25 % |
| Pensjonsregulering | 1,60 % |

| Pensjonskostnader 2006 | Diskonteringsrente | Lønnsvekst | G-regulering | Pensjonsregulering | Turnover |
|---|--------------------|------------|--------------|--------------------|----------------|
| Basisforutsetninger | 4,35 % | 4,5 % | 4,25 % | 1,6 % | Trappemodell |
| Pensjonskostnad (brutto) med basisforutsetningene | 11 929 424 | 11 929 424 | 11 929 424 | 11 929 424 | *1) 11 929 424 |
| Økning med 1%-poeng (eks. diskont. fra 4 til 5 %) | 10 439 845 | 13 816 220 | 11 340 706 | 13 516 917 | *2) 11 635 665 |
| Reduksjon med 1 %-poeng | 13 854 907 | 10 293 063 | 12 376 475 | 10 616 907 | *3) 12 266 474 |

| Brutto Pensjonsforpliktelse (PBO, NOK mill) | Diskonteringsrente | Lønnsvekst | G-regulering | Pensjonsregulering | Turnover |
|---|--------------------|------------|--------------|--------------------|--------------|
| Basisforutsetninger | 4,35 % | 4,5 % | 4,25 % | 1,6 % | Trappemodell |
| PBO med basisforutsetningene | 100 | 100 | 100 | 100 | *1) 100 |
| Økning med 1%-poeng (eks. diskont. fra 4 til 5 %) | 84 | 110 | 97 | 112 | *2) 99 |
| Reduksjon med 1 %-poeng | 121 | 91 | 102 | 90 | *3) 102 |

*1) Trappemodell for turnover forutsetter 8% fratreddelse for ansatte 18-24 år, deretter reduseres satsen årlig med 0,3 prosentpoeng, dvs. 7,7% for 25 åring og 7,4% for 26 åring osv. Fra fylte 51 år forutsettes det at turnover utgjør 0%.

I gjennomsnitt gir dette en fratreddelseshyppighet på 2-3% for hele arbeidsskikken sett under ett.

*2) Gjennomsnittet av en beregning med hhv 3% og 4% turnover. Gir en kostnadsreduksjon på 2,46%.

*3) Gjennomsnittet av en beregning med hhv 1% og 2% turnover. Gir en kostnadsøkning på 2,83%.